

УДК 340.1

*Олег Леонідович Богініч,
старший науковий співробітник відділу
теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0001-5230-9366*

ПРАВО НА МИР У ПАРАДИГМІ КОЛЕКТИВНОГО ТА ІНДИВІДУАЛЬНОГО СУБ'ЄКТІВ: ДУАЛІЗМ ПІДХОДІВ

Постановка проблеми. Сьогодні питання права на мир як ніколи є актуальним не тільки для громадян України, а й для більшості країн світу, де йдуть воєнні дії. Це право вистраждане великою кількістю смертей і поранень військових, мирних громадян, передусім жінок, дітей, осіб похилого віку. Тому забезпечення права народів на мир повинно бути в центрі уваги не тільки політиків, які, на жаль, не змогли гарантувати його дотримання, а й насамперед потребує широкої наукової дискусії серед спеціалістів різних наукових напрямів щодо модернізації існуючих міжнародних і національних механізмів підтримки миру. Йдеться насамперед про фахівців-правознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблематика набула відображення у працях як зарубіжних, так і українських науковців. Серед перших, зокрема, слід назвати таких авторів, як К. Васак, Г. Берні, Г. Гуссерль, Д. Сандерс, серед інших – П. Рабінович, М. Ноняк, І. Іванків, Р. Губань. Незважаючи на актуальність теми, серед зазначених авторів немає однозначної думки щодо природи цього права. Передусім це стосується питання визначення суб'єктів права на мир: колективного чи індивідуального (спільноти громадян чи окремої особи).

Мета дослідження – здійснити аналіз існуючих у юридичній науці підходів до визначення суб'єктів права на мир.

Основні результати дослідження. На нашу думку, щоб розв'язати завдання, яке поставлене як мета дослідження, слід насамперед визначити поняття війни як антипод миру, тобто використати логічний метод аналізу від протилежного. На думку Х. Бехруза, сучасне міжнародне право відмовилося від поняття «війна» і надало перевагу поняттю «збройний конфлікт», більш об'єктивному та широкому за змістом, що дає змогу охопити більшу кількість ситуацій. На підтвердження цієї тези він наводить міжнародну судову практику, зокрема Міжнародного кримінального трибуналу, стосовно колишньої Югославії у справі «Тадіча». Так, остання містить спроби надати визначення збройного конфлікту у розширеному варіанті як такого, що має місце в будь-якому випадку, коли держава застосовує силу, чи у разі, коли відбувається тривале збройне зіткнення між урядовими силами та організованими збройними групами або між такими групами в межах однієї держави, але це є визначенням збройного конфлікту неміжнародного характеру. Збройний конфлікт міжнародного характеру визначається як зіткнення між збройними силами держав всупереч міжнародно-правовій забороні війни як засобу вирішення спорів [1, с. 558–564].

Отже, у зазначених визначеннях очевидним є кількісний вимір сторін, які беруть участь у збройному конфлікті (збройні групи, збройні сили держав). Інакше кажучи, закономірним наслідком таких подій буде масове порушення прав людини, передусім такого фундаментального права, як право на життя. Саме масовість порушення прав людини в умовах військових дій щодо великої кількості людей спричиняє появу їх колективного права на мир як похідного від індивідуального права на життя.

Тому логічним є висновок, що з розвитком цивілізації індивідуальне право на життя трансформувалося у колективне право на мир. Якщо у попередні історичні епохи особа боролась за виживання як з силами природи, так і окремими представниками людського роду, то з появою держав ці

функції з охорони життя останні в певному обсязі взяли на себе. Водночас новостворені держави закріпили за собою також і право ведення воєнних дій. Війна, яка супроводжувалась масовим пограбуванням цивільного населення, визнавалась законним засобом забезпечення життєдіяльності тогочасних суспільств. Зрозуміло, що в тодішніх умовах вести мову про право на мир було складно, хоча окремими науковцями, релігійними діячами, політиками пропонувались конкретні пропозиції щодо реалізації цієї ідеї. І лише на певному етапі розвитку людства індивідуальне право на життя зазнало своєї трансформації у право на мир. Йдеться про Новітню історію, коли абстрактні ідеї права на мир набули своєї реалізації у відповідних міжнародних угодах та зазнали своєї інституціалізації в діяльності структур, які мали міжнародний характер.

Право на мир як наукова проблема саме в контексті колективного права актуалізувалась у 70-х роках ХХ століття. Конкретно з цим періодом пов'язані численні наукові дискусії щодо прав людини третього покоління, до яких відносять колективні права, зокрема право на мир.

По-перше, слід визначитись, що саме розуміється під колективними правами. Бернс Г. Уестон виділяє шість видів колективних прав, які потребують загальних зусиль усіх соціальних сил на планетарному рівні. Це право на політичне, економічне, соціальне та культурне самовизначення; право на участь та отримання прибутків від «спільної спадщини людства» (наркоземний простір, наукова, технічна та інша інформація та прогрес; культурні традиції, історичні пам'ятки та пам'ятники); право на мир; право на здорове та збалансоване довкілля та право на гуманітарну допомогу у разі різних катастроф» [2, с. 22].

По-друге, необхідно з'ясувати, хто є суб'єктом цих прав? За загальним розумінням – це права народів, націй. Деякі науковці серед колективних прав виділяють ще групові. Так, К. Регада цілком слушно наголошує, що з найпоширеніших у юридичному дискурсі підходів до розуміння сутності колективних прав найбільшу практичну значущість для теорії права має підхід, який розуміє колективні права як правомочності певного групового суб'єкта [3, с. 67]. До таких, наприклад, належать національні, мовні та релігійні меншини. Виділяють ще також спеціальні колективні права. Зокрема, до таких відносять права окремих соціальних груп: жінок, інвалідів, біженців тощо.

На нашу думку, спеціальні колективні права не можна віднести до прав людини третього покоління, оскільки останні можуть бути реалізовані тільки колективно. Наприклад, право на національне самовизначення не може бути реалізоване індивідуально.

Щодо колективного права на мир все набагато складніше. Так, на думку І. Іванків, процес визнання права людини на мир ніколи не був простим і досі є далеким від завершення, причому немає єдності у підходах щодо суб'єкта цього права. Регулювання цього права в міжнародному праві має довгу історію. Визнання миру як *conditio sine qua non* для реалізації прав людини призвело до потреби визнати мир правом людини, принаймні в теорії права. У багатьох документах «м'якого права» мир було визнано необхідною умовою для реалізації права на життя [4, с. 29].

Право на мир, як зазначалось, «виросло» з права на життя, яке, як відомо, є індивідуальним правом. М. Ноняк щодо цього справедливо зазначає, що право на мир слід розглядати в системному взаємозв'язку з фундаментальним правом на життя. І більше того, право на мир можна розглядати генетично похідним від права на життя [5, с. 44–45]. Зрозуміло, що оскільки війна є антиподом миру, а родовою ознакою війни є насилля у його найбільш інтенсивній формі, насилля колективного, безпосереднього, навмисного, організованого, інституціоналізованого, санкціонованого [6], то забезпечення для особи права на життя в умовах воєнних дій неможливо без забезпечення для цієї ж особи права на мир. Отже, логічним є висновок, що право на мир також є правом особи, тобто її індивідуальним правом.

Водночас деякі автори вважають, що суб'єктом права на мир може бути лише людство, тобто колективний суб'єкт. Наприклад, вже згадувана І. Іванків (її позиція є суперечливою порівняно з наведеною вище) для підтримання своєї тези щодо людства як єдиного суб'єкта права на мир наводить такі аргументи.

Перший. У глобалізованому світі збройні конфлікти не можуть бути ізольовані, оскільки держави, які навіть не є сторонами конфлікту, відчувають наслідки цієї ситуації: економічні проблеми, наплив мігрантів, а також проблеми в комунікації. Звідси відповідним суб'єктом права на мир має визнаватися людство, оскільки, тільки забезпечуючи мир у глобальному масштабі, можна визнати, що кожна людина має також забезпечене право на мир. Порушення цього права на території однієї

держави спричиняє непередбачувані наслідки далеко за межами цієї держави, зокрема порушення окремих прав людини. У зв'язку з цим суб'єктом права на мир має визнаватися людство, тобто усі люди, адже тоді порушення цього права суперечитиме інтересам людства та захисту прав кожної людини [7, с. 29].

Другий. В якості другого наводиться текст Декларації Генеральної Асамблеї ООН про право народів на мир 1984 року, в якій ідеться про те, що мир має першочергове значення не тільки для матеріального добробуту і розвитку окремих країн, а й для повної реалізації прав людини й основних свобод, що досягнення міцного миру є основною умовою виживання людства. Тому також Декларація оголошує, що всі народи мають священне право на мир, а дотримання цього права є фундаментальним обов'язком кожної країни, що передбачає також ліквідацію загрози війни та усунення застосування сили в міжнародних суперечках й розв'язання їх мирними засобами [8, с. 30].

Третій. Третім аргументом виступає також текст Декларації Генеральної Асамблеї ООН від 1978 року про підготовку суспільств до життя в мирі. У частині першій Декларації вказується важлива ознака права на мир, а саме його належність різним поколінням людей. Ця ознака, з її точки зору, є принциповою ознакою прав третього покоління, що відрізняє їх від індивідуальних прав, які, як правило, згасають зі смертю людини [9, с. 31].

Зазначені аргументи, на нашу думку, не є коректними з таких міркувань. Передусім військові конфлікти попри їх, у більшості випадків, протиправність і аморальність, не завжди спричиняють негативні наслідки для всієї світової спільноти, оскільки інколи мають локальний характер (особливо це стосується випадків внутрішньодержавних конфліктів). Декларації, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН з питань підтримки миру, майже завжди посилаються, окрім прав народів на мир, на аналогічне право кожної особи. Наприклад, у вже згаданій Декларації ООН від 1978 року визнається невід'ємне право на життя в мирі, що належить людським особам і народам (nations) без будь-яких обмежень. І нарешті, останній аргумент також не є коректним з огляду на те, що право на мир, як і право на життя, належить живим незалежно від віку особам, тобто і молодим, і старим (різним поколінням людей).

Отже, ми розглянули два підходи до природи права на мир з точки зору його суб'єктного складу. На нашу думку, право на мир належить як до колективних прав, так і до індивідуальних. Еволюцію підходів до проблематики права на мир можна простежити на прикладі діяльності Організації Об'єднаних Націй.

Так, Генеральною Асамблеєю ООН у другій половині ХХ століття було прийнято сім декларацій, присвячених питанням миру. Серед останніх такі: Декларація про поширення серед молоді ідеалів миру, взаємної поваги та взаєморозуміння між народами 1965 року [10], Декларація про виховання народів у дусі миру 1978 року [11], Декларація про право народів на мир 1984 року [12], Декларація про культуру миру 1999 року [13], і нарешті, у 2016 року була прийнята Декларація про право на мир [14].

У зазначених документах, зокрема, зазначалось, що: а) мир, свобода і справедливість є одними з основних гарантій здійснення прагнень молоді до щасливого життя, а тому молодь повинна виховуватись у дусі миру, справедливості, свободи, взаємної поваги та взаєморозуміння; б) агресивна війна є злочином проти світу, а тому окремі особи, держава і все людство має право жити в мирі і, оскільки війни зароджуються у свідомості людей, то саме у свідомість людей необхідно впровадити ідею захисту миру, визнаючи, що мир між народами є головною цінністю людства та у зв'язку з цим, кожна держава зобов'язана припиняти пропаганду ненависті й упередженого ставлення до інших народів як такі, що суперечать принципам мирного співіснування і дружнього співробітництва; в) збереження права народів на мир і сприяння його здійсненню є одним із основних обов'язків кожної держави, всі держави та міжнародні організації зобов'язані всіляко сприяти забезпеченню цього права народів на мир шляхом вжиття належних заходів як на національному, так і на міжнародному рівні; г) культура миру є поєднанням ціннісних установок, світоглядних поглядів, традицій, типів поведінки та способів життя, які повинні супроводжуватись просуванням ідеалів взаєморозуміння, терпимості та солідарності між усіма цивілізаціями, народами та культурами, у тому числі стосовно етнічних, релігійних і мовних меншин; г) кожний має право жити у мирі, в умовах заохочення та захисту всіх прав людини та повної реалізації розвитку,

для чого державам необхідно поважати, забезпечувати й заохочувати рівність і недискримінацію, справедливість і верховенство закону та гарантувати свободу від страху і бідності як засобу зміцнення миру всередині суспільств та між ними.

Отже, на думку Р. Губаня, право на мир еволюціонувало від права народів на мир до права людини на мир [15]. Однак зазначене, на нашу думку, не спростовує висновку, що право на мир залишається як колективним, так і індивідуальним правом кожного (еволюція однієї форми до іншої не виключає одночасне їх існування). А тому правильно стверджується, що людство нарешті не лише усвідомило, але й артикулювало, що не може йтися про реалізацію інших прав людини без забезпечення миру [16] та без забезпечення права на мир право людини на життя і його захист стає абсолютно невиконуваним, незалежно від наявності численних міжнародних договорів про захист цивільного населення, визначення правил ведення війни тощо, адже кожна особа, що мешкає в сфері воєнних дій, не може бути впевненою у безпеці та захисті свого життя [17].

Висновки. Право на мир водночас є колективним та індивідуальним правом. Право на мир у XXI столітті є генеральним засобом забезпечення реалізації всіх інших прав людини.

Список використаних джерел

1. Бехруз Х. Н. Поняття війни у міжнародному праві: проблеми концептуалізації. URL: http://chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.lsej.org.ua/2_2023/132.pdf (дата звернення: 31.04.2023)
2. Бернс Г. Уестон. Права людини. Права людини: концепції, підходи, реалізація: пер. з англ. / за ред. Б. Зізік. Київ: Ай Бі, 2003. 262 с.
3. Цит. за: Панкевич О. З. Природа колективних людських прав та їх співвідношення з індивідуальними (у світлі Загальної декларації прав людини). *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 25. № 3. 2018.
4. Іванків І. Б. Право людства на мир як умова дотримання прав людини. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 27–31.
5. Ноняк М. Право на мир: теоретико-правовий аспект. *Науковий полілог «Україна: держава і нація»*: зб. наукових праць. До 31-річчя відновлення української державності / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Фонд інституційного розвитку української науки. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 292 с.
6. Див. Dennen J. V. D. On war: Concepts, Definitions, Research Data: A short literature review and bibliography. 2005. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12857871.pdf>
7. Іванків І. Б. Цит. праця.
8. Там само.
9. Там само.
10. Declaration on the Promotion among Youth of the Ideals of Peace, Mutual Respect and Understanding between Peoples. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/2037%28XX%29> (дата звернення: 31.04.2023)
11. Declaration on the Preparation of Societies for Life in Peace. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/33/73> (дата звернення: 31.04.2023)
12. Declaration on the Right of Peoples to Peace. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/39/11> (дата звернення: 31.04.2023)
13. Declaration on a Culture of Peace. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/53/243> (дата звернення: 31.04.2023)
14. Declaration on the Right to Peace. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/71/189> (дата звернення: 31.04.2023)
15. Губань Р. В. Право на мир у Деклараціях ООН. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35834/Huban.pdf?sequence=1> (дата звернення: 31.04.2023)
16. Губань Р. В. Цит. праця.
17. Іванків І. Б. Цит. праця.

References

1. Bekhruz Kh. N. Poniattia viyni u mizhnarodnomu pravi: problemy kontseptualizatsii. URL: http://chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.lsej.org.ua/2_2023/132.pdf (data zvernennia: 31.04.2023)
2. Berns H. Ueston. Prava liudyny. Prava liudyny: kontseptsii, pidkhody, realizatsiia: per. z anhl. / Pid red. B. Zizik. Kyiv: Ai Bi, 2003. 262 s.
3. Tsyt. za: Pankevych O. Z. Pryroda kolektyvnykh liudskykh prav ta yikh spividnoshennia z indyvidualnymy (u svitli Zahalnoi deklaratsii prav liudyny). *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. Tom 25, № 3, 2018.

4. Ivankiv I. B. Pravo liudstva na myr yak umova dotrymanna prav liudyny. *Naukovi zapysky NaUKMA*. Yurydychni nauky. 2017. T. 200. S. 27–31.
5. Noniak M. Pravo na myr: teoretyko-pravovy aspekt. *Naukovyi poliloh «Ukraina: derzhava i natsiia»: Zbirnyk naukovykh prats*. Do 31-richnytsi vidnovlennia ukrainskoi derzhavnosti / Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, Fond instytutsiinoho rozvytku ukrainskoi nauky. Kyiv: Vydavnytstvo Liudmyla, 2022. 292 s.
6. Dyv. Dennen J. V. D. On war: Concepts, Definitions, Research Data: A short literature review and bibliography. 2005. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12857871.pdf>
7. Ivankiv I. B. Vkazana pratsia.
8. Ivankiv I. B. Vkazana pratsia.
9. Ivankiv I. B. Vkazana pratsia.
10. Declaration on the Promotion among Youth of the Ideals of Peace, Mutual Respect and Understanding between Peoples. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/2037%28XX%29> (data zvernennia: 31.04.2023)
11. Declaration on the Preparation of Societies for Life in Peace. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/33/73> (data zvernennia: 31.04.2023)
12. Declaration on the Right of Peoples to Peace. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/39/11> (data zvernennia: 31.04.2023)
13. Declaration on a Culture of Peace. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/53/243> (data zvernennia: 31.04.2023)
14. Declaration on the Right to Peace. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/71/189> (data zvernennia: 31.04.2023)
15. Huban R. V. Pravo na myr v Deklaratsiakh OON. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35834/Huban.pdf?sequence=1> (data zvernennia: 31.04.2023)
16. Huban R. V. Vkazana pratsia.
17. Ivankiv I. B. Vkazana pratsia.

Богініч О. Л. Право на мир у парадигмі колективного та індивідуального суб'єктів: дуалізм підходів

У статті аналізується еволюція права на мир від його індивідуального статусу (права особи) до колективного (права спільноти). Стверджується, що саме масовість порушення прав людини в умовах воєнних дій щодо великої кількості людей спричиняє появу їх колективного права на мир як похідного від індивідуального права на життя.

Зазначається, що з розвитком цивілізації індивідуальне право на життя трансформувалось у колективне право на мир. Лише на певному етапі розвитку людства індивідуальне право на життя зазнало своєї трансформації у право на мир. Йдеться про Новітню історію, коли абстрактні ідеї права на мир набули своєї реалізації у відповідних міжнародних угодах та зазнали інституалізації у діяльності структур, які мали міжнародний характер.

Звертається увага, що право на мир як наукова проблема саме в контексті колективного права актуалізувалась у 70-х роках ХХ століття. Конкретно з цим періодом пов'язані численні наукові дискусії щодо прав людини третього покоління, до яких відносять колективні права, зокрема право на мир.

Виділяють шість видів колективних прав. Це – право на політичне, економічне, соціальне та культурне самовизначення; право на участь і отримання прибутків від «спільної спадщини людства»; право на мир; право на здорове й збалансоване довкілля та право на гуманітарну допомогу у випадку різних катастроф. У контексті зазначеного аналізуються існуючі в науковій літературі підходи щодо суб'єктного складу цього права.

На думку автора, право на мир належить як до колективних прав, так і до індивідуальних. Наголошується, що право на мир у ХХІ столітті є генеральним засобом забезпечення реалізації всіх інших прав людини.

Ключові слова: право на мир, індивідуальні права, колективні права.

Bohinich O. L. The right to peace in the paradigm of collective and individual subjects: dualism of approaches

The article analyzes the evolution of the right to peace from its individual status (individual rights) to collective (community rights). It is argued that it is the mass violation of human rights in the conditions of military operations against a large number of people that causes the appearance of their collective right to peace as a derivative of the individual right to life.

It is noted that with the development of civilization, the individual right to life was transformed into a collective right to peace. Only at a certain stage of human development did the individual right to life undergo its transformation into the right to peace. It is about recent history, when the abstract ideas of the right to peace acquired their realization

in the respective ones international agreements and underwent their institutionalization in the activities of structures that had an international character.

Attention is drawn to the fact that the right to peace as a scientific problem was problematized in the context of collective law in the 70s of the 20th century. Specifically, this period is associated with numerous scientific discussions regarding third-generation human rights, which include collective rights, in particular, the right to peace.

There are six types of collective rights. This is the right to political, economic, social and cultural self-determination; the right to participate in and receive profits from the «common heritage of mankind»; the right to peace; the right to a healthy and balanced environment and the right to humanitarian assistance in the event of various disasters. In the context of the above, existing approaches in the scientific literature regarding the subject structure of this right are analyzed.

According to the author, the right to peace belongs to both collective and individual rights. It is emphasized that the right to peace in the 21st century is a general means of ensuring the realization of all other human rights.

Key words: the right to peace, individual rights, collective rights.

DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-195-200